

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри теорії та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>
Taras.Z.Narasymiv@lpnu.ua

АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.022>

© Гарасимів Т., 2023

У статті детерміновано аксіологічні особливості конституційної ідентичності в правовому контексті України. З'ясовано, що конституційна ідентичність значною мірою формує політичну та правову систему держави, позаяк містить загальні закономірності та визначальні особливості, набуті державою у процесі свого історично-культурного та правового розвитку. Тобто конституційна ідентичність – це те, що з одного боку, об'єднує соціум та інститути держави, а з другого – надає відмінних особливостей від інших держав. Аксіологічна детермінація конституційної ідентичності дає змогу висновувати про гармонійне поєднання елементів статички, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя певної держави, так і динамізму, що зумовлений подальшим курсом розвитку нашої держави відповідно до сучасних викликів.

Зауважується, що джерелом конституційної ідентичності є не лише конститутивні положення Основного Закону, акти Конституційного Суду України, але й історичний, ментальний, ціннісний та політичний базис. Тому конституційна ідентичність, яка є віддзеркаленням суспільного запиту у праві, повинна гарантувати й захищати права осіб на найвищому рівні й відповідно до національної конституційно-правової системи. Це виправдовує твердження щодо необхідності більш глибокого дослідження цього правового явища задля встановлення автентичного органічного зв'язку із народом. Така тенденція взаємозв'язку між суспільством і нормами, що його регулюють, сприятиме зростанню конституційного патріотизму, утвердженню прав і свобод на основі правової визначеності і з дотриманням критерію законних очікувань.

Підсумовується, що досягнення балансу між глобалізаційними й інтеграційними процесами та збереженням державних і національних цінностей є вкрай актуальним для сучасної України, яка під час повномасштабної збройної агресії підтвердила та непорушно обстоює проголошені й конституційно закріплені прагнення дотримуватися європейського та євроатлантичного вектору.

Ключові слова: ідентичність; конституціоналізм; конституційна ідентичність; конституційні цінності; держава; суспільство; державний устрій; Конституція; міжнародна спільнота; конституційно-правова система.

Постановка проблеми. У поступальному розвитку людства загалом й українського соціуму зокрема помітну роль відіграють такі явища, як глобалізація, інтеграція, гармонізація, уніфікація, стандартизація тощо. Тобто сьогодні докладається значних зусиль довкола формування різних міжнародних спільнот, які будуть сфокусовані у своїй діяльності на досягненні спільних цілей та плеканні універсальних цінностей, а також зближенню механізмів правового регулювання. Водночас позитивність таких тенденцій значно актуалізує проблему ідентифікації кожної окремої держави серед інших із метою збереження власних історично культурно сформованих особливостей та інститутів.

Досягнення балансу між глобалізаційними й інтеграційними процесами та збереженням державних і національних цінностей є вкрай актуальним для сучасної України, яка під час повномасштабної збройної агресії підтвердила та непорушно обстоює проголошені й конституційно закріплені прагнення дотримуватися європейського та євроатлантичного вектору. З огляду на це, особливої актуальності набуває доктрина конституційної ідентичності, яка не має уніфікованого наукового підходу до розуміння її аксіологічних констант, що сприяють ефективному впровадженню як в правову, так і соціальну реальність.

Аналіз дослідження проблеми. Загалом в українському науковому дискурсі концепція конституційної ідентичності є малодослідженою. Однак з огляду на повномасштабну війну ця проблематика значно актуалізується в сучасних правових розвідках. Серед сучасних українських дослідників слід відзначити праці Ю. Барабаша, Г. Берченко, М. Гульгая, І. Забокрицького, І. Звоздецької, І. Жаровської, В. Ковальчука, В. Колісника, Є. Львови, О. Никорак, М. Савчина, Т. Слінько, В. Речицького та ін. Більш пошквалений інтерес до цього питання проявили зарубіжні вчені, а саме: М. Гранат, М. Розенфельда, А. Тенасе, М. Трупер, Р. Шапіро, Г. Якобсан тощо. Попри вагомий внесок означених нами вчених, ця доктрина потребує подальших наукових розробок з метою констатувати її наявність або відсутність у певному правовому просторі. Дослідження української конституційної ідентичності повинно стати визначальним новітнім напрямком у питанні вирішення проблеми рівня правової культури, визначеності, яка б усталено імпонувала нашому типові суспільства.

Метою статті є детермінувати аксіологічні особливості конституційної ідентичності у правовому контексті України.

Виклад основного матеріалу. Експресивною тенденцією сучасного етапу розвитку теорії ідентичності є посилення ролі міждисциплінарного підходу до розгляду цього феномену. Міждисциплінарний підхід до дослідження проблеми ідентичності дає змогу використовувати евристичні можливості філософії, психології, соціології, логіки культурології. Втім найдосконаліший інструментарій для дослідження конституційної ідентичності перебуває в розпорядженні філософії права та конституційного права. Ідентичність у спрощеному варіанті можна розуміти, з одного боку, як абсолютну тотожність двох явищ, а з другого – як інтерпретацію своєї суті, самоусвідомлення власної унікальності та, як результат, визнання соціумом тих особливих ознак, які її становлять.

У сучасній правовій науці дедалі більше уваги надається формуванню доктрини конституційної ідентичності, дослідження якої актуалізувались з огляду на посилення глобалізаційних й інтеграційних процесів. Насамперед слід зауважити, що концепція конституційної ідентичності розвинулася на основі “Лісабонського рішення” Федерального Конституційного суду Німеччини

щодо співвідношення права Європейського Союзу та національного законодавства, а також його впливу на ідентичність чинного конституційного ладу ФРН. Позиціонування Європейського Союзу як наднаціональної спільноти нерідко призводить до конфронтації, з одного боку, інтересів та наявного регулювання держави-члена, з другого – інституцій Європейського Союзу. Тому серед інших чинників розвитку доктрини конституційної ідентичності вагому роль відіграло посилення імплементації наднаціонального права та його значне проникнення у сфери, які раніше регулювались лише внутрішнім національним законодавством. Тобто, якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі всередині певної країни, то з моменту утворення Європейського Союзу як наднаціональної інституції, якій держави-члени добровільно передають фактично частину власного суверенітету, є спробою запобігти гіпертрофованій такій передачі [1, с. 133].

Конституційну ідентичність можна розглядати, як і будь-яку правову категорію, у широкому та вузькому аспекті. Відповідно до першого підходу конституційну ідентичність тлумачать як комплекс певних цінностей, принципів, особливостей, традицій та інститутів конституційного ладу держави, що реалізуються на звичайному, нормативному та правозастосовному рівнях й по-особливому виокремлюють державу серед всіх держав світу й інших суб'єктів міжнародного права. Зокрема, цієї позиції дотримується М. Савчин, зауважуючи, що національна конституційна ідентичність представляє собою комплекс таких основних елементів, як: національна конституційна доктрина та культура; система судового конституційного контролю; правовий стиль ухвалення юридичних рішень; інституційний дизайн; вибори та контроль над владою горизонтальний і вертикальний поділ влади [2, с. 37]. Вчені, які підтримують означений підхід, вказують на те, що дефініція “конституційна”, як різновид ідентичності, не прирівнюється до самого лише тексту Конституції, а ні до актуальних політичних рішень [1, с. 135], що засвідчує багатоаспектність цього поняття.

У вузькому розумінні ідентичність аналізується у двох аспектах: по-перше, конститутивних положень Основного Закону, які зазвичай є усталеними (незмінюваними), зміни до них вносяться лише у разі ускладнення законодавчого механізму; по-друге, судового контролю щодо внесення змін до Конституції. Такого підходу дотримується Ю. Барабаш, який застосовує доктрину конституційної ідентичності саме через внесення змін до Конституції [3, с. 40]. Відзначимо, що зазвичай більшість держав, намагаючись захистити власну конституційну ідентичність, встановлюють норму про незмінність конституційних положень або ж значною мірою ускладнюють юридичний порядок їх зміни.

Цінність останнього підходу до правильного розуміння доктрини конституційної ідентичності полягає у тому, що “зм'якшений” (легкодоступний) процес внесення змін до Основного Закону держави зумовлюватиме стрімку динаміку правового регулювання, що неодмінно призведе до елімінації меж узвичаєних принципів й інститутів, а відтак піддасть ризику історично набутий та вивіреним досвідом устрій суспільного життя певної держави. У такому випадку остання може втратити свої історично-культурні особливості та національно-правові цінності. З огляду на це, можемо висновувати, що проблема конституційної ідентичності особливо актуалізується в умовах потенційних конституційних змін. Водночас абсурдно заперечувати необхідність, через конкретні обставини, впровадження певних правових реформ, які дотримуються мети розвитку сучасної демократичної держави, і внаслідок цього може відбутися зміна конституційної ідентичності.

Тому у кожній конкретній ситуації відповідальність за дотримання оптимального балансу в конституційній сфері покладається на: 1) законодавця, який повинен формувати національне законодавство держави відповідно до волі народу, який він репрезентує, а також новітніх глобально-правових викликів, успішне вирішення котрих здатне забезпечити демократичність держави; 2) органи конституційного контролю, що встановлюють відповідність тих чи інших змін та порядку їх внесення наявному конституційному ладу. З огляду на це, трансформація конституційної ідентичності значною мірою залежить від динамізму та еволюції суспільних відносин.

Наочним прикладом таких змін в Україні є проголошення в Основному Законі обраного стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі і в Організації Північноатлантичного договору та подальше подання заявки на вступ до Європейського Союзу та НАТО. Внаслідок цього Україна доповнила свою конституційну ідентичність ще однією складовою частиною, яка потребувала значних та складних зусиль нашої держави.

Екс-суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща М. Гранат виокремлює три особливі функції конституційної ідентичності: 1) констатує ті положення, які є генеральними в Основному Законі (права людини і, зокрема, цінності, пов'язані із ними). У цьому аспекті, ідентичність визначає “стрижень”, основу будь-якої Конституції, і таке тлумачення, на його думку, є найбільш повним; 2) встановлює межі можливих змін, які вносяться до Конституції, тобто відіграє роль особливого “запобіжника”, “охоронника” у разі виникнення намірів переглянути Конституцію. Таке розуміння ідентичності та її функцій, як стверджує професор, є найпопулярнішим у доктрині конституційного права; 3) відіграє роль специфічного “бар'єру” щодо співвідношення між національним правом і правом Європейського Союзу. Тобто ідентичність допомагає визначити, які компетенції органів державної влади певної держави не можуть бути передані ЄС [4, с. 4].

Звідси дефініція конституційної ідентичності концептуально охоплює як процес самоідентифікації, що формалізовано виражений на рівні основоположних і загальних положень Основного Закону певної держави, так і процес визначення власного місця у міжнародній спільноті, його визнання її членами та окреслення перспектив подальшої взаємодії.

Дослідник М. Розенфельд вказує на три основні властивості конституційної ідентичності: *по-перше*, наявність самої Конституції. Втім з позиції філософії права вважаємо, що ця риса конституційної ідентичності не повинна обмежуватися існуванням чинної Конституції: правосвідомість, яка формується під впливом попередніх основних законів, теж має сутнісне значення для принципової наявності конституційної ідентичності держави чи нації; *по-друге*, держави, які не мають конституцій у вигляді єдиного основного закону, все ж таки мають розвинутий конституціоналізм, наприклад, Великобританія чи Ізраїль. Втім, безперечно, у таких випадках слід говорити про конституційну ідентичність окремого виду; *по-друге*, сама Конституція передбачає відмінності чи особливості ідентичності відповідно до державного устрою, який в ній закріплений. Так, централізована та децентралізована моделі по-різному формують якісну характеристику кожної окремої конституційної ідентичності; *по-третьє*, вагомою особливістю конституційної ідентичності є соціальний контекст, у якому конституції доводиться регулювати суспільні відносини: різні культури репрезентують свої уявлення про фундаментальні права часто контрастним, а деколи протилежним способом [2, р. 757].

Соціальний контекст – це культура та моральні якості конкретного суспільства, які продукують поступальний розвиток правової системи. Найвищим досягненням такого поступу є національна конституція. Слід зауважити, що соціально-контекстний зв'язок є двостороннім: власне конституційний (конституційне закріплення переліку основоположних прав людини) та національно-ідентичний (генезис історичного й морально-ментального, що власне визначає різний ступінь розвитку громадянського суспільства).

Співвідносячи національну та конституційну ідентичність, можемо чітко простежити, що остання формується на базисі першої. Оскільки Конституція продукується для потреб та забезпечення інтересів певної нації, а джерелом влади є народ, що засвідчує про їх тісний двосторонній зв'язок. Конституція та конституційна ідентичність формуються народом, закладаючи цим ментально-історичну основу, відповідно до якої буде здійснюватися інституційна та принципіальна побудова Основного Закону. Тобто попередній досвід інстинктивно закладається у ціннісну сутність Конституції.

Водночас Конституція та конституційна ідентичність забезпечують сталість суспільних відносин, які не позбавлені права корегування (внесення змін) відповідно до потреб національної

ідентичності народу, консолідованої еволюції разом з народом. Тобто на функціонуванні Конституції безпосередньо позначається національний чинник, який здатний збалансовано врегульовувати поточні та наступні відносини до існуючих особливостей народу та глобалізаційних викликів.

У цьому контексті доволі слушною є думка В. Речицького, що “суспільство спонтанно (природно) програмує майбутні політичні закони, натомість штучно створені закони програмують суспільне життя. Аналогічна система відносин виявляє загальний механізм взаємодії органічних і писаних норм політичної активності” [6, с. 263].

Подібною характеристикою визначається і конституційна ідентичність, яка є своєрідним уособленням конституційної органічності для певного народу чи нації. Тому у процесі підготовки чи внесення змін до Основного Закону повинна враховуватися ця органічність, що є прямим виявом національно-ментальних інтересів, врахуванням самотутнього архетипу у конституційному тексті. Це насамперед наближує писані норми до реальної системи цінностей у суспільстві, адже конституційна ідентичність – це відповідь на суспільний запит конкретного соціуму.

Незважаючи на те, що конституційна ідентичність декретує певний ціннісний та правничо-свідомий базис, сам конструкт конституційної ідентичності є досить гнучким. Він безпосередньо залежить від еволюційно-правового розвитку суспільства, на кожному етапі якого ідентичність набуває нового історично-культурного та правничого забарвлення. Часто конституційна ідентичність навіть випереджає закріплення цих нових положень (правок, норм) в Основному Законі та нормативно-правових актах, які враховують його текст. Напрацювання щодо механізму зрушень у конституційній ідентичності можна спостерігати в діяльності конституційних судів. Як стверджує, М. Савчин: “інфляція законодавства підриває єдність правової системи... . Однак такий стан речей компенсується діяльністю конституційних судів, які часто обмежують довільні дії законодавця та уряду, які очевидно не відповідають фундаментальним засадам цієї правової традиції” [7, с. 83].

Висновки. Конституційна ідентичність значною мірою формує політичну та правову систему держави, позаяк містить загальні закономірності та визначальні особливості, набуті державою у процесі свого історично-культурного та правового розвитку. Тобто конституційна ідентичність – це те, що, з одного боку, об’єднує соціум та інститути держави, а з другого – надає відмінних особливостей від інших держав. Аксиологічна детермінація конституційної ідентичності дає змогу висновувати про гармонійне поєднання елементів статички, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя певної держави, так і динамізму, що зумовлений подальшим курсом розвитку нашої держави відповідно до сучасних викликів.

Отже, джерелом конституційної ідентичності є не лише конститутивні положення Основного Закону, акти Конституційного Суду України, але й історичний, ментальний, ціннісний та політичний базис. Тому конституційна ідентичність, яка є віддзеркаленням суспільного запиту у праві, повинна гарантувати й захищати права осіб на найвищому рівні, й відповідно до національної конституційно-правової системи. Це виправдовує твердження щодо необхідності більш глибокого дослідження цього правового явища задля встановлення автентичного органічного зв’язку із народом. Така тенденція взаємозв’язку між суспільством і нормами, що його регулюють, сприятиме зростанню конституційного патріотизму, утвердженню прав і свобод на основі правової визначеності і з дотриманням критерію законних очікувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Никорак О. Ю. (2018). Доктринальні підходи до визначення поняття конституційної ідентичності. *Український часопис конституційного права*. № 4. С. 132–139.
2. Савчин М. В. (2020). Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. 462 с.
3. Барабаш Ю. Г. (2020). Роль академічної думки у формуванні офіційної конституції доктрини. *Взаємні здобутки Європейської Комісії “За демократію через право” і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві*: зб. матеріалів і тез Міжнародної онлайн-конференції (Київ, 25 червня 2020 р.). Київ. С. 39–44.
4. Гранат М. (2021). Конституційна ідентичність та її значення. *Український часопис конституційного права*. № 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/> (дата звернення: 10.05.2023 р.)
5. Rosenfeld M., Sajo A. (2012). *The Oxford Handbook of Comparative constitutional law*. Oxford: Oxford University Press. 1295 p.
6. Речицький В. (2012). Політичний предмет Конституції: монографія. Київ: Дух і літера. 728 с.
7. Савчин М. (2018). Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У. 440 с.

REFERENCES

1. Nykorak O. Yu. (2018). *Doktrynalni pidkhody do vyznachennia poniattia konstytutsiinoi identychnosti*. [Doctrinal approaches to defining the concept of constitutional identity]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. No 4. P. 132–139 [in Ukrainian].
2. Savchyn M. V. (2020). *Porivnialne konstytutsiine pravo*. [Comparative constitutional law]. Kyiv: VAITEPubl. 462 p. [in Ukrainian].
3. Barabash Yu. H. (2020). *Rol akademichnoi dumky u formuvanni ofitsiinoi konstytutsii doktryny*. [The role of academic opinion in the formation of the official constitution of the doctrine]. *Vzaiemni zdobutky Yevropeiskoi Komisii “Za demokratiu cherez pravo” i orhaniv konstytutsiinoi yustytzii ta problemy tлумachennia u konstytutsiinomu sudochynstvi*: zb. materialiv i tez Mizhnarodnoi onlain-konferentsii (Kyiv, 25 chervnia 2020 r.). Kyiv. P. 39–44 [in Ukrainian].
4. Granat M. (2021). *Konstytutsiina identychnist ta yii znachennia*. [Constitutional identity and its meaning]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. No 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/> (Accessed: 10.05.2023 r.) [in Ukrainian].
5. Rosenfeld M., Sajo A. (2012). *The Oxford Handbook of Comparative constitutional law*. Oxford: Oxford University PressPubl. 1295 p. [in English].
6. Rechytskyi V. (2012). *Politychnyi predmet Konstytutsii*: [Political subject of the Constitution]. Monohrafiia. Kyiv: Dukh i literaPubl. 728 p. [in Ukrainian].
7. Savchyn M. (2018). *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu*: [Contemporary trends of constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism] monohrafiia. Uzhhorod: RIK-UPubl. 440 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 18.03.2023 р.

Taras Harasymiv
Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and
innovative education
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Sc.D., Prof.

AXIOLOGICAL DETERMINATION OF CONSTITUTIONAL IDENTITY

The article determines the axiological features of constitutional identity in the legal context of Ukraine. It was found that the constitutional identity to a large extent forms the political and legal system of the state, as it contains general laws and defining features acquired by the state in the process of its historical, cultural and legal development. That is, constitutional identity is something that, on the one hand, unites society and the institutions of the state, and on the other hand, provides distinctive features from other states. Axiological determination of constitutional identity allows us to conclude about a harmonious combination of elements of statics, which are expressed in the historically formed conditions of the political and legal life of a certain state, and dynamism, which is determined by the further course of development of our state in accordance with modern challenges.

It is noted that the source of constitutional identity is not only the constitutive provisions of the Basic Law, acts of the Constitutional Court of Ukraine, but also the historical, mental, value and political basis. Therefore, constitutional identity, which is a reflection of public demand in law, must guarantee and protect the rights of individuals at the highest level, and in accordance with the national constitutional and legal system. This justifies the statement about the need for a deeper study of this legal phenomenon in order to establish an authentic organic connection with the people. Such a trend of the relationship between society and the norms that regulate it will contribute to the growth of constitutional patriotism, the establishment of rights and freedoms based on legal certainty and in compliance with the criterion of legitimate expectations.

It is concluded that achieving a balance between globalization and integration processes and the preservation of existing state and national values is extremely relevant for modern Ukraine, which during the full-scale armed aggression confirmed and steadfastly upholds the declared and constitutionally enshrined aspirations to adhere to the European and Euro-Atlantic vector.

Key words: identity; constitutionalism; constitutional identity; constitutional values; state; society; political system; Constitution; the international community; constitutional and legal system.